

LENIN A VEDA

MICHAL TOPOLSKÝ

I. Úvodom

Niet dnes u nás všeobecnejšie uznávanej pravdy, ako je tá, ktorá sa týka charakteru súčasnej našej spoločenskej situácie. Či o nej hovoria masy pracujúcich, odborníci, vedci alebo politici, všetci sa zhodujú v názore, že žijeme v ťažkej spoločenskej kríze.

Podobne zhodná je aj odpoveď na otázku, čoho sa táto kríza týka a kde pramení. Vidíme jej korene v ekonomike a v politike, ktorá s ekonomikou súvisí. Ved „ekonomika je koncentrovaná politika“, hovorieval už V. I. Lenin. Preto veľmi často počuť u nás aj mienku, že len čo si dáme do poriadku existenčné problémy, všetko sa od základu zmení. Zabúda sa pritom, že je práve otázka, kto a ako dá tieto problémy do poriadku. Naša súčasná ekonomická situácia predsa nevznikla náhodou. Objektívne zákony pôsobia síce všade a teda aj v spoločnosti živelne, no nie vždy živelne vznikajú ich podmienky. Keď je reč o spoločenskom procese, možno dokonca povedať, že človek je ich tvorcom.

Z toho potom vyplýva záver, že teda aj našim dnešným centrálnym problémom musí byť človek a nie iba jeho dielo. Presnejšie povedané, kto chce pochopiť možnosť riešenia našich krízových problémov v ekonomike, ten musí predovšetkým poznať, aké sú u nás ľudské, subjektové a subjektívne predpoklady pre realizovanie týchto ideálov. „Vašou úlohou je budovať a vy môžete túto úlohu riešiť iba vtedy, keď si osvojíte všetky moderné poznatky, keď dokážete, aby sa komunizmus stal z hotových neučených formúl, ponaučení, receptov, smerníc, programov tým živým, čo zjednocuje vašu bezprostrednú prácu, aby sa komunizmus stal vodidlom vo vašej praktickej činnosti“, upozorňoval preto V. I. Lenin ruskú mládež už 2. okt. 1920.¹

II. Naše problémy a V. I. Lenin

Tým sa však už v našom uvažovaní dostávame pred problémy kádrov ako hlavných spoločenských faktorov a najmä pred problémy, ktoré riešil V. I. Lenin, analyzujúc tieto problémy.

V. I. Lenin si totiž túto problematiku v uvažovaní o spoločenskej zákonitosti uvedomoval od samých svojich vedeckých začiatkov. A sám k sebe, k vlastnej príprave pristupoval z týchto pozícií. Bežne je známa napr. jeho výpoveď po zavraždení brata Alexandra cárskym súdom. A. I. Uljanov bol totiž z tých revolucionárov, ktorí budovali revolučné teórie, na osobnostiach, atentátoch, terore. No a V. I. Lenin práve v tejto súvislosti hovorí: Nie, nepôjdeme touto cestou! Tým vlastne už aj naznačuje, že vidí inde podmienky a príčiny spoločenskej revolučnosti. A keď podmienky a príčiny, potom aj východiská. Alebo priamo povedané: Keď sa Leninovi týmito podmienkami stali pracujúce masy a s tým súvisiace spoločenské vzťahy, potom je len prirodzené, ak znalosť spoločenskej zákonitosti týmito masami je jeho ideálom. Výsledok toho bol, že V. I. Lenin už na začiatku svojho vedeckého rastu napísal rozsiahle dielo o „vývine kapitalizmu v cárskom Rusku“ a že si okolo r. 1900 uvedomil nevyhnutnosť politickej strany proletariátu.

¹ V. I. Lenin, *Úlohy Zväzov mládeže*, zb. Lenin, O mládeži, Bratislava 1955, 254.

Preto druhým výsledkom takéhoto uvažovania musí byť tiež naša úloha uvedomiť si, že kto chce pochopiť Lenina, ten nesmie obchádzať uvedené skutočnosti. Pohľad na uvedený Leninov čin a postup nám totiž hneď odhalil aj niekoľko stránok z našej súčasnej praxe. Po prvé pochopíme, k akým výsledkom sa V. I. Lenin takto dostal, ale po druhé — nie menej dôležité — zbadáme aj to, čo nám, našej inteligencii, vedcom i širokým masám pracujúcich vôbec treba dnes robiť. Netreba zvlášť zdôrazňovať, že tým odhalíme aj odpoveď na otázku, kde sú korene našej krízy a najmä východiská z nej. Vyplýva to z logiky Leninovho postupu.

Táto logika totiž nebola subjektívna a subjektivistická. V. I. Lenin sa nikdy ničoho nebal viac ako jednostranného, t. j. subjektivistického pohľadu na skutočnosť. Preto aby nepodľahol náladám a vášni ani vo vlastnom riešení otázky príčin rastu spoločenských rozporov v cárskom Rusku koncom 19. storočia, napísal v sibírskom vyhnanstve spomínanú už štúdiu o vývine kapitalizmu v Rusku. Z analýz tu zistených mu vyšlo, že ako všade, aj v Rusku vývin kapitalizmu musí viesť k vyostreniu (antagonistickému) triednych spoločenských antagonizmov. No a preto, že ostrosť týchto protirečení je obrátené úmerná ku kvantitatívnemu rastu triedy vykorisťovateľov, totiž preto, že o čo viac rastie vykorisťovanie, o to menej, ale väčších je týchto vykorisťovateľov a viac vykorisťovaných, Lenin z toho uzatvára, že teda úloha vedy a vedcov je v tom, aby tento vývin predvídali a podľa toho pomáhali spoločnosti. Veda a vedecký fakt, objekt a objektívna zákonitosť — to musia byť determinujúce faktory každého vedeckého záujmu, ak má byť naozaj vedecký a na úrovni. Čiže povedané priamo s Leninom — nie kniha ani osobnosť, ani nie Marx, Engels, Plechanov či Kautský a ich štúdie, ale skutočnosti, ktoré odhalili a ktoré sa ukázali objektívne pravdivé, t. j. faktické, to mal V. I. Lenin neprestajne na zreteli.

IV. Marxistická opora logiky a poznávania V. I. Lenina

Aké závery mu z toho vyplynuli, je bežne známe. Aj medzi marxistami totiž vždy boli (a žiaľ, aj u nás sú!) ľudia, ktorí si veľmi často poplietli a pletú objektívnu skutočnosť s jej pojmovým alebo knižným vyjadrením. Avšak preto, že V. I. Lenin postavil dôraz v marxistickom myslení na to prvé, t. j. na objektívnu realitu, ktorá existuje a „žije“ bez ohľadu na to, či to ľudia, vedci a ich knihy uznávajú, alebo nie, musel sa dostať do sporu s mnohými knižnými Marxovými a Engelsovými žiakmi. Tu pramení aj jeho dramatický rozchod s vlastným učiteľom V. G. Plechanovom, ktorého si v určitom zmysle neprestal vážiť až do smrti, ale aj jeho neprestajné polemiky s inými prívržencami marxistického učenia, napr. s Kautským, Bernsteinom, neskôr s Trockým, Bucharinom atď.

Tu sú tiež súčasne korene aj jeho predvídavosti a jeho vedeckého myslenia. Výsledkom toho potom je to, čím je marxizmus večne mladé a moderné učenie. Lebo čo V. I. Leninovi pomohlo takto vidieť realitu?

Bola to predovšetkým skutočnosť, ktorú dávno objavil Marx a Engels. Títo autori sa totiž stali zakladateľmi marxizmu len vďaka tomu, že objavili dovtedy neznámu realitu. A zatiaľ čo napr. myslitelia ich doby boli presvedčení, že skutočné je iba to, čo je empirické, keď išlo o prírodné vedy; alebo to, čo je pojmove vystihnuteľné, keď išlo o spoločenské vedy; teda zatiaľ, čo v oboch prípadoch išlo o pluralitu a problémom — nerozriešiteľným! — bol jej jednotiaci princíp, Marx a Engels práve tu urobili revolučný objav. Študujúc ekonomické a tým aj spoločenské problémy svojej doby, t. j. rastúceho kapitalizmu a jeho krízových prejavov, Marx s Engelsom zistili, že všetky tieto javy aj vznikom aj funkčne majú jednu a tú istú spoločenskú podstatu. A tak, ako nemôže

vzniknúť a existovať proletariát bez kapitalistov — podnikateľov a naopak, nemôžu neexistovať ani medzi nimi nerozriešiteľné (v kapitalizme!) rozpory.

Práve to viedlo Marxa hneď aj k niekoľkorakým novým poznatkom. Po prvé, z toho vyrástol záver, že aj keď kapitalizmus nie je možný bez podnikateľov a robotníkov, teda vykorisťovateľov a vykorisťovaných, jednako len základ všetkého treba vidieť vo výrobných ekonomických vzťahoch. Marx a Engels teda objavili spoločenské výrobné vzťahy ako substanciu kapitalizmu a zistili, že všetko ostatné je už len ich fenomén, a preto aj determinované ich charakterom. Ak im z toho vyšiel aj druhý revolučný záver, že totiž, kto chce likvidovať fenomény, musí likvidovať ich podstatu, potom je to dôkazom nielen toho, že Marx a Engels boli geniálnymi vedcami, ale aj toho, ako a kde sa dnes vedci musia orientovať, ak chcú byť vedecky na úrovni.

No a druhý záver klasikov marxizmu-leninizmu, teraz už vyslovene marxistický, bol v tom, že objavenú spoločenskú substanciu pochopili, povedané Leninovými slovami, ako objektívnu materiálnu realitu. Samu túto realitu totiž dávno pred nimi poznal už známy nemecký filozof W. G. F. Hegel. Medzi slávne vedecké poznatky tohto nemeckého génia vôbec patrí objav, že myšlienky, idey, pojmy sú len preto silami, lebo sú prejavmi spoločnej podstaty. Pretože však Hegel videl túto ich podstatu v duchu, vo vedomí, aj rozpornosť medzi pojmami, ideami pochopil iba ako subjektívne logickú realitu. Preto mu bola otázka likvidácie spoločenských antagonizmov otázkou v podstate voluntaristickou. Čiže priamo povedané — východisko z nej videl v subjektivisticko-logickom riešení. A ak dnes novopozitívizmus, logický realizmus, novorealizmus, pluralizmus atď. učia, keď je reč o vede, že otázka spoločenských a vedeckých nezrovnalostí sa týka reči, jazyka; a pokiaľ zas ide o politiku, že budúcnosť treba vidieť v pluralite politických programov a strán, a to aj čo sa týka ich princípov, potom toto ich riešenie je svetonázorove tiež podobne principiálne fundované.

Čo však bolo takto jasné Heglovi a čo dnes hlásajú idealisti vôbec, to nemohlo byť jasné Marxovi a Engelsovi. Ich objav, že substancia kapitalistického života, t. j. kapitalistické výrobné vzťahy, je čosi objektívneho, t. j. materiálneho, viedol hneď aj k tomu zodpovedajúcim vedeckým záverom. Medzi nimi na prvom mieste bol poznatok, že teda ľudské myslenie, logika človeka ako spoločenského fenoménu, nemôže byť totožná s „materiálnou“, objektívnou logikou, t. j. s prírodnými či spoločenskými zákonitostami. Je zrejmé, že v dôsledku toho sa nedá rozpornosť kapitalizmu likvidovať iba myslením, hoci vedeckým, je zrejmé. No a podobne je zrejmé — práve preto — aj úloha a význam revolučnej praxe. Širokým masám pracujúcich, ale najmä vedcom, by to malo byť už jasné.

No a preto, že V. I. Lenin pochopil práve tieto základné marxistické pravdy, súčasne pochopil aj to, čoho sa musí držať, ak chce byť vedecky na výške a, čo je ešte vážnejšie, ak chce pomôcť ľuďom budovať zákonite spoločenské vzťahy a zbaviť ich živelnosti. Z toho mu potom vyšlo všetko, čo ho viedlo k rozpracovaniu marxizmu na marxizmus-leninizmus.

V. Vedecký postup V. I. Lenina

V. I. Lenin totiž, držiac sa uvedených Marxových a Engelsových objavov, na prvom mieste pochopil, že spoločenská situácia v Európe a na svete okolo r. 1900 je úplne iná, ako bola v období Marxovej a Engelsovej vedeckej tvorby. A zatiaľ čo napr. v období mladého Marxa, ale i neskôr, keď Marx s Engelsom pracovali už plne vedecky, kapitalizmus, buržoázny poriadok, pri všetkých jeho konfliktoch bol ešte vždy plne optimistický,

ako o tom písal B. Croce ešte i prednedávnom², v čase Leninových vedeckých začiatkov, t. j. v období premeny liberálneho, „harmonického“ kapitalizmu na monopolistický, dravý, imperialistický kapitalizmus, to už bolo naopak. Výsledok toho bol, že sa čoraz viac množili rôzne extrémne ideológie a myšlienkové vedecké, filozofické smery. Na jednej strane to bol napr. Fr. Nietzsche s jeho „Übermenschstvom“ a ešte predtým Gobineau, Lapouge, Chamberlain s rasistickým učením, ktorého následkom boli rasistické systémy našich čias: a na strane druhej to zas bol pesimizmus Kiegegaarda, neskôr Schopenhauera, Dostojevského, Berďajeva atď., ale po prvej svetovej vojne aj O. Speglera, M. Heideggera a dnes existencialistov J. P. Sartra, G. Marcella atď.

Z toho vyrástla Leninovi aj prvá významná úloha: rozviesť marxizmus do polôh, na ktorých sa nachádzala spoločenská realita a jej poznanie. Avšak to mu súčasne znamenalo povinnosť pochopiť, že budúcnosť v antagonistických kapitalistických rozporoch patrí už len tomu, čo kapitalizmus najviac plodí. Preto pre Lenina, proletariát a jeho vedecká organizácia znamenali reality, o ktoré sa starať bolo to isté, ako byť morálne vedecky na výške. S tým súčasne súvisí aj celá jeho vtedajšia vedecká tvorba. Preto knihy *Kto sú priatelia ľudu, Čo robiť, Krok vpred — dva kroky vzad* atď. majú takéto pôvod a zmysel. V nich V. I. Lenin — opakujem — plní úlohu vedca v oblasti spoločenských problémov, v oblasti spoločenskej reality a zákonitostí. Že takto je determinované aj jeho úsilie založiť politickú stranu proletariátu, netreba osobitne rozvádzať. Veď by nebol ani vedcom, ani marxistom, keby nebol komplexne domyslel základné svoje vedecké princípy. V uznaní materiálnej, objektívnej reality spoločenskej podstaty mu totiž nevyhnutne vyšiel aj záver, že na vytváranie podmienok pre správny rozvoj správnej spoločenskej zákonitosti nestačí už len skutočnosť poznať. Súčasne je nevyhnutné ju aj meniť. A keďže je vedomie fenomén, vlastnosť hmoty či materiálnych (a to znamená aj spoločenských) procesov, ak má pôsobiť, môže tak robiť už len cez svoj materiálny, t. j. fyzický výkon, len tak, že sa bude materializovať. Individuálne to znamená byť prakticky činný a spoločensky tvoriť organizáciu s disciplínou, ktorá tvorí materiálnu bázu myšlienkového aktivity, čiže Leninova revolučne politická prax je determinovaná takýmto vedeckým poznaním a takto bola organizovaná. Práve preto že bola aj plne vedecky na výške, dôkazom toho sú aj jej výsledky. Pritom medzi ne nemožno počítať iba víťaznú Veľkú októbrovú socialistickú revolúciu. Patria sem aj mnohé iné čiastkové úspechy či neúspechy. Taká bola napr. aj porážka v prvej národnodemokratickej revolúcii v Rusku v r. 1905—1907. Lebo len vďaka svojej vedeckej dôslednosti Lenin, podobne ako každý skutočný vedec, mohol porážku premeniť na úspech. A zatiaľ čo mnohí jeho spolupracovníci „strácali hlavu“, V. I. Lenin upozorňoval, že kto pozná správne objektívnu spoločenskú realitu, nemôže byť pesimistom a bezradným. Veď „víťazstvo“ kontrarevolúcie nie je negáciou objektívnej spoločenskej reality. Naopak, kto vie dobre rozmýšľať, učil V. I. Lenin, ten zistí, že stará spoločenská realita trvá a kto sa teda pomýlil, boli revolucionári. Nepoznali totiž dobre všetky podmienky, za ktorých je víťazná revolúcia proletariátu možná.

A aby to dokázal, V. I. Lenin začína nové analýzy domácich i medzinárodných spoločenských pomerov, a čo je najvýznamnejšie, začína pracovať na vybudovaní skutočne revolučnej robotníckej strany. Vznik VKS(b) v roku 1912 v Prahe je teda takto premysleným vedeckým výsledkom, ktorý potom viedol V. I. Lenina už priamo k víťaznej Októbrovej revolúcii.

² B. Croce, *Dějiny Evropy*, Praha 1936.

Avšak spoločenská zákonitosť a z toho vyplývajúce perspektívy netvorili jediná vedeckú problematiku V. I. Lenina. Dokonca si myslím — i keď to vyznieva trochu paradoxne — že to nebola ani jeho hlavná problematika. Veď V. I. Lenin ako dôkladný znateľ „ducha“ Marxovej dialektiky, dobre vedel, že zákonitosť na svete platí alebo všeobecne, alebo neplatí vôbec. Z toho mu vyšiel už na začiatku vedeckého bádania a myslenia záver, že vedecké omyly v spoločenských vedách majú ten istý charakter a pôvod ako aj v prírodných vedách. Preto o tom napísal v knihe *Kto sú priatelia ľudu*: „To je najvýraznejší znak metafyziky, ktorou začínala každá veda; pokiaľ sa nevedeli (myslí sa — vedci — M. T.) pustiť do štúdia faktov, vždy si vymýšľali a priori všeobecné teórie, ktoré zostali neplodné. Metafyzik-chemik, ktorý ešte nevedel vecne skúmať chemické procesy, vymýšľal si teóriu o tom, akou silou je chemická príbuznosť. Metafyzik-biológ vykladal o tom, čo je to život a čo životná sila. Metafyzik-psychológ uvažoval o tom, čo je duša.“³

Záverom toho je potom poznatok, že kde vo vede ide o nedorozumie, tam vždy ide o tie isté názorové a metodologické chyby.

Druhý záver je ešte ďalekosiahlejší. Ak je totiž prvý pravdivý a aby mohol byť pravdivý, nevyhnutné je, aby svet tvoril jednotu, aby spoločnosť, aj keď je čímsi neprirodzeným a „nadprirodzeným“, bola jednako len pokračovaním toho prvého. Lebo z toho teraz vysvitá, že hoci tu ide o kvalitatívne rozdiely, nie je medzi nimi súčasne priepasť. Okrem vlastnej zvláštnosti sú determinované ešte aj čímsi iným, čiže V. I. Lenin striktným domýšľaním marxistických princípov otvoril nielen sebe samému, ale vedcom vôbec metodologické pohľady aj do svetov zatiaľ neznámych, možných, ba i gnozeologicky budúcich. Čo to znamenalo pre jeho, alebo aj celkovú vedeckú prax a politickú orientáciu, je v podstate známe.

VII. V. I. Lenin a problémy prírodných vied

V. I. Lenin totiž v úsilí pochopiť spoločenskú zákonitosť, postavil ju do služieb spoločnosti a zbaviť tak človeka spoločenských katastrof, živelností, musel vybojovať zápas nielen so spoločenskými vedcami. Koncom 19. a začiatkom 20. storočia vzniklo pre vedecké myslenie horšie nebezpečenstvo. Prírodovedci sami začali dokazovať, že aj zákonitosť v prírodných vedách je iba rozumová konštrukcia. Kantovsky povedané, to, čo nazývame zákonom, je podľa nich spôsob nášho myslenia. Byť rozumný a byť reálny je jedno a to isté, opakoval a opakuje v podstate — aj keď v iných súvislostiach — po G. Berkeleym, G. W. J. Heglovi aj súčasný novopozitivismus, t. j. logický realizmus, logický atomizmus a pod. Práve preto sa V. I. Lenin musel s touto situáciou vyrovnávať, hoci podmienky vo vedeckom myslení pre to boli nesmierne zložité a ťažké, lebo prírodovedci sa v tejto situácii neocitli náhodou. Všeobecne povedané, do r. 1900 budovali svoje vedy a poznatky predsa na realitách, ktoré nebolo možné popierať aj z dvoch príčin. Po prvé, preto, lebo boli empiricky evidentné. Rozvoj technických vied a nimi objavených inštrumentov zdal sa vedcom v tomto pomáhať bez hraníc. Preto reálne a empirické malo povahu identity. Prírodovedci vôbec s iróniou počúvali o vedeckosti spoločenských vied. Keď k tomu spoločenský vedci sami vystupovali s podobnými názormi a keď rektor strasburskej univerzity W. Windelband ešte i 1. mája 1894 vo svojej inauguračnej reči vyhlásil, že „empirické vedy hľadajú pri poznávaní reálneho sveta alebo všeobecné vo forme prírodného zákona, alebo jedinečné v jeho historicky podmienenej forme“, pričom

³ Spisy I, 152, český preklad, Praha 1951.

„jedny sú vedami o zákonitostiach (Gesetzwissenschaften), druhé vedami o udalostiach (Ereigniswissenschaften); prvé učia o tom, čo je vždy, druhé o tom, čo bolo raz“, alebo že teda spoločenské vedy iba opisujú a nič nevysvetľujú, názor prírodovedcov o spoločenských vedách bol o to istejší.⁴ Keď si k tomu ešte uvedomili, že oni okrem toho, že vidia, súčasne zisťujú kvantitatívne pravidelnosti v prírodných procesoch, nuž ťažko bolo pred nimi brániť vedeckosť opisných vied. A V. I. Lenin za tejto situácie mal teda čo robiť, aby ubránil zákonitosť spoločenských procesov a aby tak vytvoril možnosť hovoriť o vedeckej politike a o vedeckom spoločenskom predvídaní. Zbytočné je už zdôrazňovať, že jedine tak mohol hovoriť aj o vedeckom poznaní spoločenskej nevyhnutnosti a teda o socialistickej revolúcii. Veď taký je osud všetkých vied. Každé vedecké podnikanie je iba vtedy rozumné, keď je fundované existenciou poznania zákonitosti procesu, o ovládnutie ktorého v tej-ktorej vede ide.

Opakujem: Lenže ako bolo možné túto náročnosť a povinnosť vedy a vedeckosti obrátiť, ak po r. 1900 aj prírodovedci stratili pôvodnú istotu a dôveru vo vlastnú exaktnosť? Lebo že ju stratili, je všeobecne známe. Okolo r. 1900 bol totiž rozbitý atóm a objavený empiricky neprístupný mikrosvet. M. Planck v tom istom čase zistil existenciu kvánt ako formu existencie energie a teda realít, ktoré bolo možné konštatovať iba pojmové a vyjadriť matematicky kvantitatívne. Nuž záver z toho všetkého musel byť apodiktický: náš známy tzv. hmotný svet je teda suma empirických pocitov. Pocity, vnemy — to sú jeho stavebné základy. Keď však postupujeme experimentálne, analyticky ďalej, ukáže sa, že za tým zmyslove prístupným je už iba svet pojmových konštrukcií, upozorňoval volakedy slávny matematik a neskôr nemenej slávny filozof B. Russell. To, že v ňom preto nemôžu platiť zákony podobne ako v spoločenských vedách, ktoré tiež hovoria iba o psychických realitách, udalostiach, dokazoval aj náš známy vedec F. Herčík, a to ešte i po druhej svetovej vojne v roku 1949.⁵

Nuž ako by bolo možné za tejto situácie chcieť trvať na platnosti spoločenskej zákonitosti a na takejto subjektívnej viere chcieť pripravovať a realizovať akúkoľvek revolúciu?

To sa ukazovalo nielen nelogické, ale aj morálne nezodpovedné. Neprekvapuje preto, ak sa tábor revolucionárov začal Leninovi rozpadávať, ak vedci — filozofi, ale aj prírodovedci začali hovoriť o skutočnosti ako o čomsi psychicky vykonštruovanom, ak A. Einstein ešte i r. 1936 dokazoval, že „fyzika sama osebe je iba rozvíjajúci sa logický systém myslenia, ktorého základy možno dosiahnuť nie tým, že ich vyvedieme nejakými indukčnými metódami z empirickej skúsenosti, ale iba slobodným myslením“,⁶ a ak v samom Rusku začali vnikáť namiesto vedeckých úsilí rôzne „bogostrielské“ a „bogoiskateľské — boho-hľadačské“ úsilia. Veď sám M. Gorkij, génius ruského proletariátu, podľahol týmto prídom a náladám.

VIII. Leninovo riešenie základného princípu vied

Lenže čo bolo takto prirodzené a samozrejmé veľmi mnohým vedcom i prírodovedcom tejto doby, to bolo vrcholne nelogické V. I. Leninovi. Prečo to tak bolo?

Pričiny treba vidieť v jeho prísnej a dôslednej vedeckej principiálnosti. A to by sme si mali všetci — najmä u nás a najmä po skúsenostiach z rokov 1968 a 1969 veľmi

⁴ W. Windelband, *Geschichte und Naturwissenschaften, Präludien, Aufsätze und Reden zur Philosophie und ihrer Geschichte*, zv. 2, IX. vyd. Tübingen 1924, 145. Pozri o tom tiež výbornú knihu I. S. Kona, *Kritický nástin filosofie dějin 20. století*, Praha 1963.

⁵ F. Herčík, *Úvod do kvantovej biologie*, Praha 1949.

⁶ *Physik und Realität*; zb. A. Einstein, *Fizika i realnost*, Moskva 1965, 59.

dobré zapamätáť. V. I. Lenin totiž potom, keď pochopil objektívnu, t. j. materiálnu podstatu spoločenských vzťahov objavených Marxom a v každej jednotlivine, pokiaľ išlo o spoločnosť, videl špecifický prípad determinovaný celkom, podstatou, substanciou, nemohol súčasne nepochopiť aj to, že keď prírodovedci nový svet podobne neempirickej povahy nemohli objaviť vlastne nič iné ako to, čo je marxistom dávno známe. A začal rozpracúvať problém vedeckosti spoločenských vied a povahu ich predmetu, t. j. zákonitosť, ale aj vedeckosť prírodných vied. Výsledkom toho bolo jeho svetoznáme dielo *Materializmus a empiriokriticizmus* z roku 1909. Preto táto Leninova štúdia má aj niekoľkoraký význam a vonkoncom ju nemožno pochopiť iba ako marxistickú, proletársky triednu záležitosť. V ňom totiž V. I. Lenin riešil a v podstate vyriešil všetky kľúčové problémy, ktoré znepokojovali vtedajší vedecký svet. Vysvetlil — po prvé — čo znamená a musí znamenať predmet vedy, ak má byť naozaj vedecká. Po druhé, ukázal, ako je tento predmet poznateľný. No a čo je zvlášť významné, v súvislosti s riešením prvých dvoch otázok upozornil — po tretie — aj na to, akou metódou musia vedci postupovať, ak chcú zostať vedcami a vážnymi spoločenskými činiteľmi. Čo to znamenalo a muselo znamenať vo vzniknutej spoločenskej, ale najmä vedeckej krízovej situácii, netreba osobitne rozvádzať.

Veď si len uvedomme, aký chaos musel vzniknúť v klasickej fyzike, keď poznala, že to, čo dosiaľ vedela exaktné, je vlastne iba povrch, za ktorým sa skrýva nielen ďalší svet, ale aj svet iba myšlienkového, pojmového vystihnuteľný. Čo všetko muselo prísť na um chemikom, biológom a prírodovedcom vôbec, keď v dôsledku objavenej kvantovej teórie vo fyzike museli zistiť jej platnosť vo vlastných vedách.

Práve preto musel byť Leninov objav podstaty predmetu každej vedy ako objektívnej reality revolučným činom. Čo však V. I. Lenin týmto svojím poznaním vlastne mikrofyzikom ukázal?

Uvažujúc o ich klasickej chápaní reality, upozornil, že nový objav — povedané obrazne — neznamená nič nového. Jeho revolučnosť je totiž determinovaná starými našimi vedeckými (najmä v prírodných vedách) zvyklosťami, podľa ktorých existovať a byť vnímateľný je jedno a to isté. Keď sa však teraz ukázalo, že vedy — aj prírodné — majú do činenia aj s realitami gnozeologicky pojmového charakteru, nevieme si s tým rady. Avšak aby sme pochopili celú situáciu, V. I. Lenin učil, treba si uvedomiť, že byť reálny vonkoncom neznačí byť gnozeologicky špecifický. Čo je pre realitu rozhodujúce, je fakt, že a či s ňou v praxi — i vedeckej — musíme počítať.

To bol prvý významný fakt, ktorým V. I. Lenin pomáhal robiť poriadok v dezorientovaných vedách. Druhý bol nemenej vážny a významný. Uznať realitu bez ohľadu na jej konkrétne existenčné a gnozeologické formy nie je totiž jednoduchá záležitosť. Či chceme alebo nie, ale už zo zvyklostí vo vedách vieme, že „subjektívne“ je menej cenné ako objektívne, t. j. fyzikálne, zmyslovo-quantifikovateľné. Preto druhým významným Leninovým činom bol dôkaz, že v tomto starom diferencovaní a hodnotení reality ide vlastne o omyl. Z marxistického chápania princípu vyplýva dokonca pravý opak. Objektívne a teda aj materiálne je totiž nie iba to empirické, ale aj to pojmové. Čo nám však hovoria zmyslové dáta? Hovorí o jednotlivých stránkach skutočnosti, ktorú tým súčasne aj rozkladajú. Pojem, pravda, naopak, tým že zovšeobecňuje, súčasne zmyslovú pluralitu spája a objavuje jej jednotu. Preto už Marx a Engels upozorňovali, že len ten chápe podstatu človeka, kto ju vidí v jeho ľudskej, t. j. iniciatívno-tvorivej práci. V. I. Lenin na základe toho hovoril, že je takto významný aj objav reálnosti-materiálnosti všetkého toho, s čím musíme počítať a pretože s ním musíme počítať. A len čo si túto skutočnosť uvedomíme, už aj stráca podstatný význam existenčná či gnozeologická forma tejto reality. Preto byť reálny znamená vždy byť objektívny, definuje V. I. Lenin presnejšie chápanie skutočnosti a tým aj každého predmetu každej vedy.

To je však len jedna stránka problému. Aby druhý Leninov objav mohol mať naozaj charakter objavu, bol nevyhnutný aj tretí objav. Tým bolo zistenie, že vedomie, pretože je vlastnosťou hmoty, nemôže byť obsahovo prázdne. Keby sme to pripustili, súčasne by sme tým dokazovali, že vedomie a jeho špecifické prejavy nemajú príčiny, nie sú objektívne determinované. A hrozilo by nám nielen to, že by sme stratili kontakt medzi hmotou a vedomím, t. j. medzi predmetom vedy a vedou ako formou ľudského vedomia, ale by sme súčasne podliehali nevedeckému voluntarizmu, ktorý chcel a chce od nepamäti vysvetľovať vedu ako niečo, čo sa riadi vlastnou imanentnou zákonitosťou. O tom — dúfam — je zbytočné hovoriť, že by sme tým stratili aj vedu samu. Iná je však situácia, keď vieme, že opak je pravdou, t. j. že vedomie, a teda i každá jeho forma je vedomím o niečom, formou niečoho. Potom čo ako ďaleko pôjdeme v abstrakcii, urobíme vždy len to, že odhalíme čoraz novšie a čoraz hlbšie stránky reality. Dommelá imanentnosť vedy tak nielen že prestáva byť v našom chápaní imanenciou, ale naopak, ukáže sa o to determinovanejšia, o čo je predmet jej výskumu vo vedeckej abstrakcii exaktnejší. Exaktnosť je predsa exaktnosťou nie preto, že si to vedci prajú, ale že sa im ako taká nevyhnutne objaví, len čo predmet vedy, stránku, ktorú skúmajú, správne pochopia.

Toto je potom aj objav, ktorým V. I. Lenin, okrem toho, že dobudoval princíp marxistického vedeckého myslenia, dobudoval súčasne princípy vied vôbec. A správne povedal, keď vyhlásil, že o čo budú vedy objavnejšie a exaktnejšie, o to budú marxistickejšie, dialektickomaterialistickejšie. Vývin súčasných vied plodí dialektickomaterialistické chápanie skutočnosti a vedy každým novým objavom, hovorí opakovane V. I. Lenin. Preto je úlohou vedcov-filozofov, úlohou bojovného materializmu (čo je Leninovi synonymom vedeckosti), aby vedcom všetkých oblastí v tomto zmysle pomáhal.

IX. Mikrosvet a problém jednoty vied

Čo to znamenalo a znamená z hľadiska histórie vied 20. storočia, je bežne známe. Tieto vedy totiž po rozbití atomistického chápania reality splynuli v celok, ktorého bázou sa stali, ako sme už na to upozornili, zmyslové reality, pocity, zmyslové dáta, ako učil fyzik E. Mach a po ňom lekár a filozof W. James, matematik B. Russel, L. Wittgenstein a po prvej svetovej vojne zas celá plejáda filozofov viedenskej filozofickej školy, fyzikov kodanskej školy atď. Druhým dôsledkom objavu mikrosвета bolo „poznanie“, že keď teda, čo sa týka základného materiálu — predmetu, všetky vedy musia vychádzať z pocitov, rozdiel medzi nimi môže byť už len druhostupňový a môže sa týkať vzťahov medzi pocitmi. Spomínaný už rakúsky fyzik E. Mach to vyjadril dňa 15. nov. 1871 v Prahe takto klasicky lapidárne: „Úlohou vedy môže byť len 1. skúmať zákony súvislostí medzi predstavami (psychológia), 2. objavovať zákony súvislostí medzi pocitmi (vnemami; fyzika), 3. vysvetľovať zákony súvislostí medzi pocitmi a predstavami (psychofyzika)“.⁷ Keď toto o dve-tri desaťročia neskôr v iných súvislostiach zopakoval W. James v známej štúdii o *Radikálnom empirizme*, B. Russell v knihách *Analýza ducha*, *Analýza hmoty*, a po druhej svetovej vojne M. Schlick v štúdii *Allgemeine Erkenntnislehre* (Berlin 1918), R. Carnap v práci *Die logische Aufbau der Welt* (Hamburg 1962), *Logische Syntax der Sprache* (Wien 1934), H. Reichenbach v prácach *Wahrscheinlichkeitslehre* (Leyden 1935), *Ziele und Wege der heutigen Naturphilosophie* (Leipzig 1931), *Modern Philosophy of Science* (London 1959) atď., bolo len zrejmé, ak vedy namiesto svojej starej úlohy — skúmať podstaty a jednotlivé ich prejavy — dostali novú povinnosť, t. j. skúmať vzťahy medzi psy-

⁷ E. Mach, *Die Geschichte und Wurzel des Satzes von der Erhaltung der Arbeit*, Prague 1872, 57—58.

chickými a k tomu ešte psychologizovanými dátami a vystríhať sa všetkého, čo prekračuje hranice tejto pocitovosti. Hovoriť preto o čomsi inom ako o psychických obsahoch pocitov sa rovnalo — podľa učenia týchto vedcov — nevedeckosti. Znamenalo upadať do metafyziky a metafyzičnosti, a teda byť nevedeckým. Výsledkom toho boli najrôznejšie nové „vedecké“ orientácie. V tejto súvislosti vznikol aj štrukturalizmus, logický realizmus či pozitivizmus, kritický realizmus, ale aj teória systémov atď. Všetko sú to však smery, ktoré tak či onak, ale v podstate negujú substanciálne chápanie reality, a preto aj kauzálne určenie vedy, a hľadajú východisko v jazyku. Že to však súčasne znamená negáciu a nie hlbšiu vedeckú fundovanosť vedy, myslím, netreba zvlášť zdôrazňovať. Takýto záver vyplýva už z faktu ich opisnosti, akauzálnnej orientovanosti a pod., ale aj z toho, že predsa len považujú za nevyhnutné nájsť v empirickej pluralite „nejaký“ poriadok, väzbu. Štrukturalizmus učí — správne — že nie jednotlivina, ale komplex jednotlivín, teda štruktúra, je vlastným predmetom a teda aj úlohou, ktorú má veda riešiť; logický realizmus — atomizmus stojí zas pred problémom povahy logických vzťahov medzi pojmami a pojmovými realitami, a podobne teória systémov atď. To všetko prezrádza aj druhú slabú stránku týchto súčasných vedeckých úsilí, stránku však z ich hľadiska prirodzenú a logicky nevyhnutnú, lebo veda nikdy nemohla objaviť viac, ako obsahoval jej predmet. A izolovaný predmet spomenutých vedeckých orientácií naozaj bol a je chudobný na možnosti objavov. Dovolil a dovoľuje iba ak faktografické skutočnosti kombinovať, konštruovať, ale nie aj objavovať.

X. Bezradnosť a nová — marxistická orientácia súčasných prírodovedcov

Dôkazom potom, že uvedené je pravda, je nespokojnosť s danou vedeckou situáciou mnohých prírodovedcov, ktorí pôvodne podliehali uvedeným empirickým orientáciám a ktorí práve preto stratili objektívny charakter predmetu vlastnej vedy. Tak napr. A. Einstein! Aj keď vedu pochopil ako imanentnú, ničím objektívnym nedeterminovanú rozumovú konštrukciu, na druhej strane súčasne priateľovi M. Solovinovovi napísal: „Vo fyzike niet pojmu, ktorý by bolo možné alebo nevyhnutné použiť a priori. Pojem má právo na existenciu, len keď je jasne a jednoznačne spätý s javmi a s fyzikálnymi pokusmi... Každý fyzikálny pojem musí byť tak určený, že na základe toho možno rozhodnúť, či sa v každom konkrétnom prípade zhoduje alebo nezhoduje so skutočnosťou“.⁸ A iný významný stĺp novopozitivistickej orientácie v prírodných vedách, W. Heisenberg hovorí v zásade podobne.⁹ Aj on prichádza postupne k názoru, že veda nie je vedou ak nemá predmet, ktorý nezávisí od vedomia človeka, vedca. Dokonca tento geniálny fyzik prichádza priam k záveru, že hmota musí byť jednotná, musí mať charakter princípu, ak má v nej platiť zákonitosť.¹⁰ I keď potom túto jednotu interpretuje ako energiu, pretože „všetky elementárne častice sú vytvorené z tej istej látky, ktorú môžeme nazvať energiou alebo univerzálnou hmotou“¹¹, táto špecifikácia princípu nie je v tejto súvislosti rozhodujúca. Podstatným je Heisenbergov objav, podľa ktorého častice „sú len rôzne formy, v ktorých sa môže hmota prejavovať“¹². Komu je totiž jasná táto stránka jednotliviny, ten nemôže za dnešnej vedeckej situácie zadlho nepochopiť aj to, že interpretovať ju ako energiu nemôže byť logicky náležité. Toto bližšie určenie hmoty ako princípu ju totiž, ako sme už spomenuli, špecifikuje a práve tým pozbavuje súčasný charakter princípu. Inak pove-

⁸ A. Einstein, *Lettres à Maurice Solovine*, Paris 1956, 21.

⁹ W. Heisenberg, *Fyzika a filosofie*, Praha 1964.

¹⁰ C. d., 106—114.

¹¹ C. d., 114.

¹² Tamtiež.

dané, na miesto otázky, čo teda tvorí bázu častíc, stavia problém, čo tvorí základ energie, čiže opakuje starú úlohu, s ktorou sa okrem klasikov marxizmu-leninizmu nevedel nikto náležite pyrovať, totiž úlohu hľadať ďalej a hlbšie, anaximandrovsky povedané, objaviť niečo, čo sa už nedá nijako špecificky určiť, vyjadriť a obmedziť. Čo to však môže byť iné ako práve známe Leninovo chápanie hmoty ako objektívnej od ničoho iného nezávislej reality, ako niečoho, čo v princípe tvorí takto všeobecnú realitu a súčasne existuje aj v jednotlivinách a tvorí s nimi nerozlučnú a navzájom sa podmieňujúcu jednotu?

Dôkazom toho, že povedané je pravda, je to, že spomínaný W. Heisenberg, ale aj mnohí iní vedecky orientovaní mikrofyzici postupujú podobne a chápu vedu ako niečo, čo by bolo logickou kontradikciou, ak by nemalo objektívny predmet, t. j. hmotu a ak by táto hmota netvorila fundament sveta, základ jeho jednoty. Tento postup nie je totiž náhodný. Vynútila si ho objektívna logika faktov a jej vedecky správne, i keď subjektivistické pochopenie. Kam táto logika viedla a nútila vedcov ísť?

Jej výsledkom boli a sú poznatky:

1. Ak máme tieto fakty pochopiť, t. j. ovládnuť, musíme ich sledovať historicky.
2. Historickosť faktu však vedie vždy k odhaleniu podmienok jeho vzniku a existencie.

3. Preto, že to platí o faktoch všeobecne, objektívna logika vedca ako subjektu je prinútená robiť s každým faktom to, čo s ním urobil už Hegel, ale najmä potom Marx, Engels a Lenin, t. j. skúmať ho nie „ako taký“, bez ohľadu kde sa vzal, ale v existencii, funkčne. Len čo v tomto smere urobíme prvý krok, už aj zistíme gnozeologickú povrchnosť každého empirizmu, najmä jeho vedeckú diverziu, ktorá je o to nebezpečnejšia, o čo je teoreticky, t. j. abstraktne zargumentovanejšia. Tento prvý krok nám totiž hneď odhalí, ako hovorieval V. I. Lenin, že aj keď kryštálový pohár je — empiricky vzaté — ako ktorýkoľvek iný, keď ho nepoužívam v tej istej funkcii, ale len ako ozdobu, potom je pohárom iba potenciálne. Objektívne a fakticky, substanciálne je však objektom, ktorým ozdobujem domácnosť, je prirodzené, že je v dôsledku toho aj existenčne spätý so všetkými objektami toho istého typu, bez ohľadu na ich formu. Nepatrí teda do pojmu „kuchynské sklo“, ale do pojmu „bytová ozdoba“, podobne ako kvety a iné ozdoby. Alebo povedané priamo s Marxom: „Keďže každá vec má rozmanité vlastnosti a dá sa použiť na rozličné ciele, môže ten istý výrobok slúžiť ako surovina k najrôznejším pracovným procesom“.¹³ A po druhé: „Stroj, ktorý opravujú, nefunguje ako pracovný prostriedok, ale ako pracovný materiál. Nepracuje sa ním, ale je spracovávaný, aby sa dala do poriadku jeho úžitková hodnota“.¹⁴

XI. Záver

Netreba osobitne rozvádzať, čo z toho vyplýva pre vedca, vedu a vedecký spôsob myslenia. Keď uvedené je pravda, a to pravda je, potom to znamená, že vedec môže byť už len pavedcom, ak nepostupuje touto metódou. Alebo ináč povedané: každé úsilie o množstvo empirických faktov, nech sme ich zistili akokoľvek komplikovane, je iba prípravou k ozajstnej vedeckej pracovnej metóde. No aby sme to mohli pochopiť a najmä aby sme mohli kráčať vedecky, treba mať v poriadku princíp. Tým však nemôže byť nič iné ako jeho leninské chápanie, t. j. poznanie, že keď budeme robiť čokoľvek, všetky obsahy nášho vedomia majú objektívnu príčinu. Platí to dokonca aj o najfantastickejšej našej predstave,

¹³ K. Marx, *Kapitál*, Bratislava 1955, zv. 1, 205.

¹⁴ C. d., 227.

hovorí priamo V. I. Lenin, hoci sme v nej jej vlastnú príčinu na nepoznanie subjektívne skomolili.¹⁵

Preto však tiež platí aj ďalšie Leninovo upozornenie, že totiž „ak chceme niečo pochopiť, musíme chápať, štúdium začať empiricky, od empirie postupovať k všeobecnému. Ak sa chceme naučiť plávať, musíme vojsť do vody“.¹⁶ Logické pojmy sú síce tiež „subjektívne, pokiaľ ostávajú — abstraktnými — vo svojej abstraktnej forme“, upozorňuje V. I. Lenin ďalej, „ale súčasne vyjadrujú aj veci o sebe... ľudské pojmy sú subjektívne vo svojej abstraktnosti, odtrhnutosti“, ale aj „objektívne v celku, v procese, vo východisku, v tendencii, v zdroji“.¹⁷ A z toho potom V. I. Leninovi vychádza záver, ktorý by sme si mali všetci veľmi dobre zapamätať a ním sa — obrazne povedané — v každej a najmä vedeckej praxi riadiť, záver totiž, podľa ktorého dialektické poznanie je „neko-
nečný proces prehlbovania ľudského poznania vecí, javov, procesov atď. od javov k podstate a od menej hlbkej ku hlbšej podstate“.¹⁸ Lebo kto raz toto pochopil, ten raz navždy zbadal, čo ho vo vedeckom bádání môže čakať. Nebude to nikdy čosi definitívne a tým menej čosi bezobsažné, ako hovoria dnes existencialistickí vedci na Západe a čiastočne aj u nás, ale skutočnosť, ktorá len preto, že je z hľadiska histórie poznania absolútne nová, je starým spôsobom nevyjadriteľná. Známe Heideggerovo existencialistické *das Nichts* alebo Sartrovo *le Néant* stratí tak svoj domnelý charakter a stane sa iba negatívnym označením hranice, na ktorú sme sa vo vedeckých analýzach dostali, podobne, ako dnes mikrofyzikálne vákuum vôbec už nie je vákuom klasickej fyziky, ale len novou, posiaľ vo fyzike najvšeobecnejšou formou existencie špecifickej, t. j. fyzikálnej hmoty. Je prirodzené však, že sa tým súčasne stane východiskom nových metodologických úloh a postupov. No a na základe všetkého, čo sme v našej úvahe dosiaľ zistili, ešte prirodzenejšie je poznanie, že túto úlohu a jej metodologické podmienky už nemožno vyriešiť nijako inak len držiac sa Lenina, a to pokiaľ ide o princíp vôbec, ako aj o metódu, ktorá s princípom organicky súvisí.

ZÁZNAM Z DISKUSIE K PREDNÁŠKE M. TOPOLSKÉHO

Dňa 21. mája 1970 odznela na pôde Filozofickej spoločnosti prednáška prof. Topolského, vedúceho oddelenia filozofie Ústavu marxizmu-leninizmu pri RUK v Bratislave, na tému *Lenin a veda*, Prednáška sa uskutočnila pri príležitosti 100. výročia narodenia V. I. Lenina.

Vo svojej prednáške prof. Topolský rozvádzal názory, ktoré sa týkajú analýzy vzťahu V. I. Lenina k širokej problematike vedeckého myslenia, spoločenského vývoja, Leninovo riešenie základného princípu vied, a to nielen spoločenských, ale aj prírodných vied.

Prof. Topolský vo svojej štúdií zdôraznil, že Leninova revolučná teória je vybudovaná na predpoklade angažovanosti ľudových mas. Úlohou inteligencie je predvídať a usmerňovať cesty spoločenského vývoja, pričom je potrebné brať do úvahy význam revolučnej praxe ľudových mas. Základom Leninovej revolučnej politickej praxe je fakt, že na vytváranie podmienok pre správny rozvoj spoločenských zákonitostí nestačí len poznať skutočnosť, ale ju aj meniť.

¹⁵ *Spisy*, 38.

¹⁶ *C. d.*, 215.

¹⁷ *Tamtiež*.

¹⁸ *Tamtiež*, 232.